

ISKRA KRANJ NA ZAČETKU PETDESETIH LET

JANEZ KOPAČ

Danes v Kranju poslujejo tri Iskrine delovne organizacije: Iskra — Kibernetika, Iskra — Tovarna električnega ročnega orodja in Iskra — Telematika. Vse tri delovne organizacije so zrasle iz tovarne, ki je dobila svoje ime marca 1946.

V obdobju pred drugo svetovno vojno v Kranju ni bilo elektrotehnične industrije. Na območju, kjer danes stojita delovni organizaciji Iskra — Kibernetika in Iskra — Tovarna električnega ročnega orodja, to je na desnem bregu reke Save, v bližini kranjske železniške postaje, so leta 1922 ustanovili najstarejšo tekstilno tovarno v Kranju, ki so jo zgradili s češkim kapitalom in se je imenovala *Jugočeška*, jugoslovanska in češka tekstilna industrija d.d. Kranj. Tovarna je kmalu postala znana kot največja jugoslovanska tovarna tiskarin in umetne svile, v tridesetih letih je zaposlovala okoli 1.000 delavcev, letno pa je izdelala nad 10 milijonov metrov vsakovrstnih tkanin.¹

Z začetkom druge svetovne vojne je *Jugočeška* prenehala delati kot tekstilna tovarna. Nemci so odpeljali in v glavnem prodali za ta čas najmodernejše tekstilne stroje. V tovarniške obrate so namestili stroje za obdelovanje kovin in finomehaniko ter organizirali proizvodnjo delov za letalsko industrijo. Tako je leta 1941 nastala v Kranju podružnica firme *Luftfahrzeugerätewerk* iz Berlina, ki so jo s kratiko imenovali LGW. Nemci so poskrbeli tudi za novo strokovno usposobljenost nekdanjih tekstilnih delavcev.

Nekaj dni pred koncem druge svetovne vojne je upravni vodja tovarne postal Janez Hrovatin, ki je bil eden od uslužbencev v tovarni LGW. Glavna skrb je bila ohraniti kar največ strojnega parka tovarne. Kot je zapisano v zborniku 35 let Iskre je Hrovatin tovarno preimenoval v *Strojne tovarne Kranj*, ki je po končani vojni prešla pod Ministrstvo za industrijo in rudarstvo pri Narodni vladi Slovenije.² Že maja 1945 je ministrstvo kot delegata v tovarno poslalo Vladimirja Klavsca, Janez Hrovatin pa je postal tehnični vodja oziroma glavni inženir tovarne.³

Strojne tovarne Kranj so po osvoboditvi zaposlovale okoli 1.200 delavcev, katerih glavno delo je bilo popravilo vozil in druge strojne opreme tankovske divizije, ki je prišla v Kranj. Remontna dejavnost pa je nekatere obrate (npr. orodjarno) preobremenila, medtem ko ostale kapacitete niso bile izkoriščene, kar vse je privedlo, da je do septembra 1945 število zaposlenih v Strojnih tovarnah Kranj padlo na 850 delavcev.

Tovarniški strokovnjaki so kmalu ugotovili, da popravilo vojaških strojev in avtomobilov ni perspektivna dejavnost, zato so že poleti 1945 izdelali proizvodni program za področje elektromehanike, merilne in stikalne tehnike, ur, kinoprojektorjev, telekomunikacij itd. Prepričani so bili, da bodo z izdelki tega programa, za katerega je bilo takrat v Jugoslaviji veliko zanimanje, zaposlili razpoložljivi strojni park in delav-

ce. Predlog o spremembi proizvodnje v kranjski strojni tovarni so posredovali Ministrstvu za industrijo in rudarstvo, ki pa ga je zaradi dvoma o njegovi realizaciji sprejelo šele čez nekaj mesecev. Šele 8. marca 1946 je ministrstvo Strojne tovarne Kranj preimenovalo v *Iskro, tovarno za elektrotehniko in finomehaniko Kranj*. Hkrati z novim poimenovanjem je tovarna dobila še danes veljavni zaščitni znak. Pa tudi tu ni šlo brez zapletov, saj so morali osnutek znaka, ki je simboliziral iskro s šestimi kraki, zamenjati z znakom s petimi kraki.⁴ Poleg izdelkov, ki so bili v okviru proizvodnega programa, pa so zaradi izredno velikega povpraševanja po najrazličnejših mehanskih izdelkih morali prevzemati tudi številna naročila, ki nikaikor niso sodila v njen proizvodni program (npr. rezkarje za pete in podplate za čevljarstvo industrijo, patentne svinčnike, ventile za gume avtomobilskih in motornih koles, izdelke, ki jih je potrebovalo kmetijstvo itd).

Primanjkovalo je tudi delavcev, zato so tovarniški »člani KPJ in sindikalni aktivisti odšli v vasi v okolici Kranja in prepričevali mlade ljudi, naj se zaposlijo v tovarni.«⁵ Skrbeli so tudi za vzgojo strokovnega kadra in so že leta 1945 ustanovili svojo poklicno šolo.⁶ Pomembnost proizvodnega programa je privedla do tega, da je Iskra z odločbo vlade FNR Jugoslavije z dne 31. decembra 1946 dobila značaj zveznega podjetja oziroma podjetja splošnega državnega pomena pod administrativno-operativnim vodstvom Glavne uprave elektroindustrije FNR Jugoslavije.⁷

Že prvo leto je tovarna ponudila tržišču okoli 60 različnih izdelkov. Zaradi zvezne administrativne odredbe, ki je urejala programske zasnove v okviru jugoslovanske elektroindustrije, je morala v letih 1947 in 1948 kranjska tovarna za precejšnje število svojih izdelkov oddati dokumentacijo in proizvodnjo drugim elektroindustrijskim tovarnam v Jugoslaviji, sama pa je od tovarne Rade Končar iz Zagreba dobila dokumentacijo in proizvodno tehnologijo za izdelovanje telefonskih naprav. V zaključnem poročilu predsednika delavskega sveta ob koncu prvega mandata beremo, da so strokovnjaki Iskre v obdobju od leta 1945 do marca 1952 skonstruirali kar 418 različnih proizvodov, od katerih so jih izdelovali 118, v začetku leta 1952 pa so izdelovali le še 19 proizvodov. Izdelovanje vseh ostalih izdelkov pa so morali skupaj s tehnologijo oddati drugim jugoslovanskim tovarnam. V istem poročilu je predsednik delavskega sveta še ugotovil, »da kvaliteta teh artiklov v drugih podjetjih ne dosega nekdanje Iskrine kvalitete«.⁸

V letih 1947 in 1948 je Iskra opustila tudi proizvodnjo nekaterih mehanskih naprav, ki jih je doslej zaradi potreb jugoslovanskega tržišča izdelovala po naročilu in niso sodile v njen delokrog. V letih 1948 in 1949 se je tako dokončno izoblikoval osnovni proizvodni program kranjske tovarne, ki so ga sestavljali

električni števcji, merilni instrumenti, vžigalne tuljave, avtoelektrični izdelki, električni vrtalni stroji in proizvodnja na področju telefonije. To je bilo obdobje administrativnega planskega gospodarstva in prvega jugoslovanskega petletnega plana, ki je potekal od 1. januarja 1947 do 31. decembra 1951, ko je bila temeljna naloga in glavni kazalec uspešnosti vsakega planskega subjekta doseganje s planom začrtanih nalog.

Kakor druge tovarne se je tudi kranjska Iskra pri realizaciji plana srečevali s številnimi težavami. Reševali so jih tudi z udarniškim popoldanskim in nedeljskim delom, saj je prišlo leta 1949 na vsakega zaposlenega kar okoli 300 udarniških ur, ki so jih opravili v tovarni ali na drugih področjih.⁹ Poročilo predsednika delavskega sveta za prvo mandatno obdobje navaja, da so leta 1947 dosegli finančni plan le 45,2%, leta 1948 z 92,9%, leta 1949 pa so ga presegli za 0,5%. Tudi leta 1950 so plan presegli za 0,2%, za kar je tovarna dobila prehodno zastavo Centralnega odbora zveze sindikatov Jugoslavije. Napori za izpolnitev letnih planov so bili izredno veliki. Čeprav so jih najpogosteje reševali z udarniškim delom, pa so se često srečevali tudi s pomanjkanjem surovin, zaradi česar so morali leta 1950 za nekaj časa celo prekiniti proizvodnjo. To je »bilo najbolj vidno v montaži, kjer so ljudje po mesec dni in več stali zaradi pomanjkanja surovin iz inozemstva.«¹⁰

Sredi prizadevanj za izpolnitev planskih ciljev je ob koncu štiridesetih let začel počasi popuščati tudi centralizem pri upravljanju in vodenju podjetij. Prvi znanilec državnega popuščanja je bil zakon o ljudskih odborih, ki ga je ljudska skupščina FLR Jugoslavije sprejela 28. maja 1949. Zlasti pomemben pa je bil govor Edvarda Kardelja ob sprejetju tega zakona, ko je med drugim poudaril, da se mora načelo samoupravnosti razvijati tudi v podjetjih in utanovah, »vse-povsod, kjer lahko iniciativnost množic pomaga do večjih in boljših rezultatov.«¹¹ To je bila prva javna napoved izvolitve delavskih svetov v tovarnah.

Priloge za volitve v prve delavske svete so se na zvezni ravni začele decembra 1949. Gospodarski svet zvezne vlade in Centralni odbor zveze sindikatov Jugoslavije sta 23. decembra 1949 izdala navodilo o osnovanju in delu delavskih svetov državnih gospodarskih podjetij. Hkrati so sklenili, da bodo volitve v delavske svete sprva opravili le v 215 izbranih najboljših in najpomembnejših delovnih kolektivih v Jugoslaviji. V Sloveniji so izbrali 46 takih tovarn, med njimi tudi Iskro, tovarno za elektromehaniko in finomehaniko v Kranju. Delavski svet Iskre so izvolili 24. januarja 1950, vendar pa »ni imel pravice odločanja, ampak je imel le posvetovalni značaj«¹², zato Iskraši smatrajo, da to še ni bil začetek delavskega samoupravljanja v Iskri.

Pravno osnovo za izvolitev prvega pravega delavskega sveta je podal temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih, ki je bil sprejet v ljudski skupščini FLR Jugoslavije 27. junija

1950. V Iskri je 1.755 tedaj zaposlenih delavcev 6. septembra 1950 izvolilo svoj prvi delavski svet, ki je štel 110 članov. Za prvega predsednika delavskega sveta so izvolili Ivana Bečana, ki pa je v zgodnji spomladi 1951 odšel v partijsko šolo, predsednik pa je postal Julij Novljan. Pri pripravah na volitve in pri izvedbi volitev so bile zelo aktivne tudi tovarniške družbenopolitične organizacije. Na prvi seji delavskega sveta so izvolili tudi upravni odbor, prvi predsednik pa je postal Janko Lampič. Mandat za oba organa samoupravljanja je trajal do 13. februarja 1952.¹³

Predsenik delavskega sveta Julij Novljan je ob koncu prvega mandata zapisal, da se je »z zakonom o upravljanju tovarn po proizvajalcih samih ... širom naše domovine uresničila zamisel velikega Lenina, ki je predvideval, da se bo oblast delavskega razreda utrdila dokončno takrat, ko bodo z gospodarstvom v tovarnah in drugih družbenih podjetjih upravljali delavci sami«¹⁴, kar pomeni uvajanje najširše socialistične demokracije. Predsednik upravnega odbora Janko Lampič pa je v svojem poročilu, prav tako ob koncu prvega mandatnega obdobja zapisal, da je prvilno pojmovanje socialistične demokracije prav v delavskih svetih prišlo najbolj do izraza, saj »delavci ne filozofirajo o demokraciji nasploh in o absolutni svobodi, kar je sicer zadnje čase zelo priljubljena tema nekaterih malomeščanskih in reakcionarnih elementov ... Mi danes lahko s ponosom ugotavljamo, da so postali delavski sveti in upravni odbori udarna pest vsaki birokraciji socializmu tujim tendencam, ... ki se ... odpovedujejo zaupanju delavcev, češ, da ti niso sposobni gospodariti.« Med drugim so ob prehodu na samoupravljanje razpustili tudi štirinajstčlansko tovarniško milico za zavarovanje objektov, saj je, kot ugotavlja predsednik upravnega odbora, »zavest naših delavcev prišla že na tako višino, da miličniki niso potrebni za čuvanje splošnega ljudskega premoženja.«¹⁵ Nadomestili so jo s petimi čuvaji in štirimi tovarniškimi gasilci.

Prvo mandatno obdobje, v katerem je imel upravni odbor 25 rednih in 8 izrednih sej (števíla sej delavskega sveta iz gradiva, ki ga imam na razpolago, ni mogoče ugotoviti), je bilo izpolnjeno s prizadevanji za izpolnitev petletnega plana. V jeseni 1950 je zelo slabo kazalo, da bo tovarna dosegla planirane naloge. Med glavnimi vzroki za slabe gospodarske rezultate je predsednik delavskega sveta naštel slabo kvaliteto proizvodov, zelo slabo disciplino, premalo vestno delo, neposlušnost, prezgodnje odhajanje z delovnega mesta, velik izmet, ki je bil več kot šestkrat večji od planiranega, premajhno strokovno usposobljenost predelavcev, slabo kontrolo itd. Zaradi neposlovnosti in slabega finančnega stanja je bila tovarna uvrščena na črno listo, zato dobavitelji niso hoteli dobavljati surovin in drugega za proizvodnjo potrebnega materiala. Težave so imeli tudi z rednim izplačevanjem plač. Dodatne težave je povzročalo še dejstvo, da je tovarna od Glavne direkcije za elektrogospodarstvo dobila predpisani plan za leto 1950 šele med letom.

Zelo težke poslovne razmere so zahtevale sklic iz-

redne seje delavskega sveta, ki je »bila ... najburnejša seja delavskega sveta, ki je trajala skoraj 8 ur.« Za izpolnitev plana so sprejeli več ukrepov: da pričnejo z akordnim delom, da se bodo točno držali dogovorjenih rokov, da delovno silo lahko po potrebi premeščajo z enega na drugo delovno mesto, da se povečata notranje varčevanje in disciplina, da se preprečuje odhajanje delavcev v druge tovarne, ker je priučevanje novih zahtevalo nekaj časa in povzročalo tudi precej škode tovarni, uvedli so tečaje za izpite za pridobivanje kvalifikacij, posebno pa so poudarili pomen zvišanja kvalitete svojih izdelkov. Zlasti v galvaniki in rezkalnici so izboljšali pogoje dela. Vse to je pripomoglo, da je tovarna poslovno leto 1950 plansko uspešno zaključila.¹⁶

Leta 1951 so v Iskri povečali plan za 15%, pri nje govni realizaciji pa so imeli veliko več težav, kakor v letu 1950, saj ga kljub velikim naporom niso izpolnili in so ga dosegli le 88%. Da bi izboljšali organizacijo dela, so ustanovili službo priprave dela in prerazporedili stroje, s čimer so dosegli boljši pregled nad njimi in njihovo večjo izkoriščenost. Opravili so tudi številne kadrovske preместitve. Ugotavljali so, da so se v prejšnjih letih prenašali pri zaposlovanju novih delavcev, saj so zaposlili »vsakega delavca, ki je prišel, ne glede na to, če je zdrav ali star in tako smo vzeli precejšnje število ljudi v starosti 14, 15 in 16 let, tako da se je pred produkcijo postavilo vprašanje, kam s temi ljudmi.«¹⁷ Odvečne delavce so zaposlovali s čiščenjem oken in prostorov, dajali so jim izredne dopuste. Upravni odbor je celo razmišljal, da bi zaradi izredno dragega avtobusnega prevoza na delo s starimi in dotrajanimi tovarniškimi avtobusi odpustili »ljudi, ki se vozijo z našimi avtobusi, ki pa za naše podjetje niso nujno potrebni.«¹⁸

Proizvodni proces je bil skoraj v celoti normiran. Delavci so norme skoraj vsi dosegali, razen nekateri novinci in pa kadar je zmanjkalo surovin za delo.

Veliko pozornost so še vedno namenjali disciplini, znatno se je zmanjšalo število neupravičenih izostankov in zamudnikov (5 minut zamude je pomenilo izgubo enournega zaslužka), še vedno pa disciplina ni bila primerna na delovnih mestih, ker so se delavci pogosto sprehajali med obrati in po svojem oddelku. Sprehajanje po tovarni so poskušali zaustaviti z uvedbo značk, ki so jih morali delavci nositi, kar je omogočalo lažjo kontrolo med delavci, delavski svet pa je sprejel sklep, da bodo take prekrške denarno kaznovali. Dogajalo se je tudi, da so delavci na nočnih izmenah spali. »Bili so slučaji, da je moral upravni odbor urgirati, ker so delavci skupaj z brigadirji nočne izmene spali in je bilo potrebno izvesti gotove ukrepe, da se to prepreči.«¹⁹

Zlasti v poletnih mesecih, ko je bil čas dopustov, je disciplina močno popuščala. Pojavljalo se je delo na črno, kar bi morali zlasti preprečevati mojstri in vodje posameznih delovnih brigad, ki pa so »v več primerih ... s svojim slabim zgledom še slabšali disciplino.« Vse to je povzročilo veliko izmeta, zato je delavski svet odločil, da bo moral vsak, ki bo povzročil ne-

planski izmet, škodo povrniti. Delavski svet se je ubadal tudi s tatvinami najrazličnejšega tovarniškega materiala in se odločil, »da se vsakega tatu skupne lastnine takoj odstrani iz naših vrst.«²⁰ Nekaj primerov je imelo za posledico, da so tatvine skoraj v celoti pojenjale. Precej škode je tovarna utrpela zaradi delovnih poškodb, saj so npr. septembra 1951 izgubili kar 100 delovnih dni samo zaradi poškodb oči, ker delavci niso uporabljali zaščitnih očal.

Vodstvo tovarne si je skupaj z upravnim odborom in delavskim svetom močno prizadevalo za racionalizacijo in izboljšavo delovnega procesa, saj Iskrini proizvodi še zdaleč niso bili dovolj izpopolnjeni. Veliko oviro na tem področju je predstavljala mesečna proizvodnja številnih majhnih serij, kar je povzročalo precejšnjo neuskkljenost med proizvodnimi obrati, hkrati pa je tak način naložil izredno veliko dela tovarniški orodjarni, ker so morali pogosto predelovati ali izdelovati nova orodja za take serije. Vse pogostejša se upravni odbor in delavski svet pogovarjala o kvaliteti izdelkov, zlasti še, ker so se leta 1952 močno povečale cene in so se bali za kupce, s katerimi so imeli pogodbeno klavzulo, da le-ti pogodbo lahko razdrejo, če jim ne bi ustrezale cene (leta 1951 je bila npr. cena kompletnega kinoprojektorja 400.000 din, leta 1952 pa kar 2.200.000 din). Ugotavljali so, da bodo kupce zadržali edino s kvaliteto svojih izdelkov. Temu primerno so že leta 1951 pripravljali pravilnik o plačevanju po normah, kjer sta bila doseganje norme in kvaliteta najvažnejša faktorja za določanje delavčeve plače.

Čeprav je vodstvo tovarne skupaj z upravnim odborom in delavskim svetom uspešno iskalo in izkoriščalo notranje rezerve (npr. disciplina, kvaliteta itd.), pa so bili pogosto nemočni zaradi zunanjih faktorjev, svojih dobaviteljev in predpisov. V analizi, v kateri predsednik upravnega odbora ugotavlja, zakaj Iskra leta 1951 ni dosegla predpisanega plana, je našeta cela vrsta takih težav. Najbolj kritična proizvodna linija leta 1951 je bilo izdelovanje telefonov. Bakelit, ki so ga potrebovali za te izdelke, so v premajhnih količinah dobivali pri zagrebški firmi Cromoss, v drugi polovici leta, ko so pridobili devize, pa so to surovino nabavili v Italiji. Vendar pa z italijanskim bakelitom sprva niso znali delati, čeprav je bil zaradi drugačne kemijske sestave boljše kvalitete. Zelo pozno so dobili tudi magnetne in membrane za mikrofone in telefonske vložke, ki jim jih je dobavila neka londonska tovarna. Nekaj mesecev so morali čakati na bronzo za kontaktna peresa pri telefonu, zagrebška firma Elka jim je poslala premajhno količino žice, ki so jo potrebovali za izdelavo telefonov, pa še ta je bila slabe kvalitete. Zopet so si morali pomagati z uvozom iz Italije.

Velike težave so imeli tudi z delovnim orodjem za izdelavo telefonov. Orodjarna je imela izredno veliko dela, zlasti še s popravilom in predelavo orodja, ki so ga dobili ob prevzemu tehnologije od tovarne Rade Končar iz Zagreba. Predsednik upravnega odbora je v poročilu za delavski svet drugega mandatnega ob-

dobja zapisal, da je to orodje »neprestano v popravilu, da se vsaj malo izkoristi za nekaj serij telefonov.«²¹ Izdelovali so tudi telefone za vojaške potrebe, pa tudi na tem področju ni šlo brez zapletov. Najprej tovarna ni mogla dobiti deviz za plačilo v tujini naročenega in izdelanega specialnega orodja, potem pa orodje tudi ni najbolj odgovarjalo za te vrste izdelkov. Nazadnje pa je naročnik, ko so mu poslali prototip, zahteval spremembe, kar je ponovno zahtevalo novo pripravo delovnega orodja. Ugotavljali so, da so za del teh problemov krivi tudi sami, saj »nismo v letu 1950, ko je bila gotova maketa poslana vojni pošti na odobritev zahtevali zapisnik in podpise vojaške pošte, tako da sedaj vojaška pošta ne prizna makete, ki jo je takrat ustno odobrila.«²²

Pri proizvodnji električnih števecov so bile težave še večje. Ker niso pravočasno dobili safirnih ležajev, ta proizvodna linija ni delala kar štiri mesece. Spet so bile posredni devize. Hkrati pa je posrednik Jugoelektro pričel še pogovore za nakup ležajev z drugimi inozemskimi firmami, »ker so mislili, da bodo cenejši, vendar ležajev nismo dobili niti od enega, niti od drugega podjetja.« Po številnih intervencijah pri Jugoelektro so končno le dobili 40.000 safirnih ležajev, bili pa so izredno slabe kvalitete. Podobno je bilo tudi z magneti za števec, saj je Jugoelektro namesto kvalitetnih švicarskih spet uvozil mnogo slabše avstrijske, ki so jih morali ponovno spajkati, na spajkalnih mestih se je pojavila še rja in so jih morali še lakirati. Veliko problemov so imeli tudi z aluminijastimi ohišji za števec, ki so jih zelo nekvalitetno izdelovali v tovarni emajlirane posode v Celju. Montaži števecov je zaradi tega npr. večkrat grozil celo zastoj, »ker je bilo ogrodje iz pravega kota ter se ni moglo montirati, razen s kleščami ali kladivom.«²³ Iz tovarne lakov v Medvodah so dobivali izredno slab lak in so morali števec po dvakrat, včasih pa kar trikrat lakirati. Da bi bile težave še večje, so imeli probleme tudi s površno narejenim orodjem za izdelavo števecov. Vse skupaj je povzročilo, da so proizvodnjo števecov leta 1951 zaključili s kar precej veliko izgubo.

Med zelo pomembne izdelke kranjske Iskre v petdesetih letih štejemo tudi kinoprojektorje. Leta 1951 so izvozili prve projektorje v Avstrijo, vendar Avstrijci z njimi niso bili povsem zadovoljni. Zahtevali so kar trideset sprememb. Reklamacija je močno vplivala na zaostanek pri montaži preostalih projektorjev. Pri izdelavi teh izdelkov so imeli težave tudi zato, ker jim ni uspelo nabaviti zadostnega števila odlitkov. Zato so jih na obrtniški način, seveda v primerno manjših količinah, izdelovali kar sami. Tudi s tovarnami, ki so jim odlitke odlivale, niso bili zadovoljni. Delavci v montažnem oddelku kinoprojektorjev so ugotavljali, da se odlitki včasih »težko obdelujejo, drugi so bili zopet porozni, tako da smo morali že gotove odlitke zavreči.«²⁴ Prizadevali so si, da bi dobili boljšo kvaliteto odlitkov, a so se njihovi proizvajalci izgovarjali na slabo kakovost materiala in na slabo tehnološko opremljenost kontrole odlitkov. Sprva so jim jih izdelovali v tovarni Titan Kamnik, kasneje

pa so kvalitetnejše odlitke naročali v ljubljanskem Litostroju. Predsednik delavskega sveta je svojem poročilu zapisal, da so številne težave dajale porazno sliko Iskre.

Svojevrstna je bila problematika prevoza delavcev na delo in transportiranje izdelkov, kjer so se najpogosteje srečevali z zastavelim in nič več varnim vozniškim avtobuse in kamione. Leta 1951 so s tovarniškimi avtobusi prepeljali dobrih 144.000 potnikov in prevozili okoli 145.000 km, zaradi dotrajanosti avtobusov pa so že razmišljali o skrčenju prevoza na delo za svoje delavce. S tovornjaki so prevozili okoli 84.000 km, z osebnim službenim avtom pa okoli 26.000 km. Še vedno pa so, zlasti za prevoze na železniško postajo in nazaj v tovarno, najpogosteje uporabljali konjsko vprego. Na železniško postajo so leta 1951 prepeljali kar 605 ton blaga, v tovarno pa slabih 800 ton. Poleg tega so s konjsko vprego za svoje delavce opravili še okoli 500 uslužnostnih voženj.

Kljub težavam, ki so jih Iskraši premagovali z velikimi naporji, je tovarna skrbela tudi za izobraževanje svojih bodočih kadrov in za družbeni standard zaposlenih. Kot sem že omenil, je v okviru tovarne delovala industrijska šola. Upravni odbor je leta 1951 menil, da je bilo dotedanje izobraževanje vajencev delno pomanjkljivo, ker se je »v prejšnjih letih mislilo, da so naši tovarni nujno potrebni samo splošni električarji«,²⁵ ker je Iskra pač elektrotehnična tovarna. To leto so s posredovanjem pri republiških šolskih oblasteh dosegli, da so delno spremenili učni načrt njihove šole, tako da so izobraževali večje število strugarjev, orodjarjev in rezkarjev. Uredili so, da je imela šola dva stalna predavatelja, ostali učitelji pa so bili inženirji in mojstri iz proizvodnje, ki pa so od leta 1951 dalje smeli poučevati šele po 13. uri, ker je sicer preveč trpel proizvodni proces. Samo leta 1950 so zaradi neurejenega odhajanja tovarniških strokovnjakov na poučevanje v lastno industrijsko šolo izgubili kar 610 delovnih dni.

V okviru tovarne je poslovala tudi delavsko-uslužbena restavracija (DUR), v kateri so leta 1951 uspeli delno izboljšati delovne pogoje in kvaliteto hrane. Restavracija je sicer izgubo, ki jo je imela pri hrani, krila s prodajo pijač. Pretežno se je oskrbovala na svojih ekonomijah, ki so bile v okolici Kranja. Na njih so pridelovali največ krompirja, zelja in paradižnika, redili pa so tudi prašiče.

Precej dela je imela tudi tovarniška šivalnica, ki je bila »našim delavcem in uslužbencem dobrodošla, ker je izvrševala naročila v roku 14 dni«,²⁶ medtem ko je bil drugod rok za izdelavo naročila okoli mesec dni. Poleg šivanja za potrebe tovarne (delovne halje, delovne obleke itd.) in za osebne potrebe delavcev, je šivalnica obratovala tudi za zunanje naročnike. Podobno je bilo tudi s tovarniško čevljarstvo delavnico, ki je v bilanci za leto 1951 izkazovala celo nekaj dobička. Tovarna je organizirala tudi svoje otroške jasli, zgradili pa so še nekaj stanovanjskih blokov za svoje delavce.

Gospodarske razmere, v katerih so se znašli delavci Iskre, tovarne za elektromehaniko in finomehaniko Kranj po končani drugi svetovni vojni in v prvem mandatnem obdobju delavskega sveta, so bile izredno težke in zapletene. Poskušali so jih reševati po svojih najboljših strokovnih močeh in bili včasih bolj, včasih pa manj uspešni, kar so jim priznavali tudi tuji novinarji in delegacije, ki so v začetku petdesetih let že začeli obiskovati to pomembno kranjsko tovarno.

OPOMBE

1. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 643. — V jubilejnem zborniku: 35 let Iskre, Industrije za telekomunikacije, elektrotehniko in elektromehaniko Kranj (v nadaljevanju: 35 let Iskre), Kranj 1981, je na strani 213 zapisano, da je bila tekstilna tovarna Jugočeška registrirana 9. septembra 1923, v brošuri Dvajset let Iskre, Kranj 1966, pa je v poglavju »Iz naše kronike« zapisano, da je bila registrirana 9. oktobra 1923. — 2. 35. let Iskre, str. 10—11, 213. — 3. 35 let Iskre, str. 16. — Od osvoboditve do konca prvega mandatnega obdobja prvega delavskega sveta so tovarno vodili: dipl. inž. Vladimir Klavs (maj — december 1945), dipl. inž. Evgenij Černigoj (februar 1946 — marec 1947), dipl. inž. Lucijan Šinkovec (april 1947 — maj 1948) in Vjekoslav Marinič (oktober 1948 — december 1952). — 4. 35 let Iskre, str. 15—19. — 5. 35 let Iskre, str. 225. — 6. Dvajset let Iskre, poglavje »Kadri«. — 7. 35 let Iskre, str. 225; Jerca Vodušek-Starič: Začetki samoupravljanja v Slo-

veniji, 1949—1953, Maribor 1983, str. 114. — 8. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko (v nadaljevanju: ZAL), Iskra Kranj, št. fonda KRA-106 škatla 111, Zaključno poročilo predsednika delavskega sveta, 13. marec 1952 (v nadaljevanju: Zaključno poročilo predsednika DS). — 9. 25 let Iskre, str. 227. — 10. ZAL, Iskra Kranj, št. fonda KRA-106 škatla 111, Poročilo upravnega odbora novoizvoljenemu delavskemu svetu tovarne Iskra, 29. marec 1952 (v nadaljevanju: Poročilo UO). — 11. Jerca Vodušek-Starič, n.d., str. 64. — 12. 35 let Iskre, str. 216. — 13. Zapisniki delavskega sveta in upravnega odbora za prvo mandatno obdobje samoupravljanja za Iskro — Tovarno za elektromehaniko in finomehaniko Kranj niso ohranjeni, razen dveh zapisnikov delavskega sveta in dveh zapisnikov upravnega odbora iz januarja in februarja 1952. Pri pripravi prispevka sta mi kot osnovni vir služili dokaj obsežni poročili predsednika delavskega sveta in predsednika upravnega odbora, ki sta ju pripravila za prvo sejo delavskega sveta drugega mandatnega obdobja, ki je bila 28. marca 1952. Obe poročili sta prilogi k zapisniku te seje. Gradivo hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko v fondu Iskra Kranj (št. fonda: KRA-106). — 14. Zaključno poročilo predsednika DS, str. 1. — 15. Poročilo UO, str. 1, 2. — 16. Zaključno poročilo predsednika DS, str. 2. — 17. Poročilo UO, str. 6. — 18. Poročilo UO, str. 15. — 19. Poročilo UO, str. 7. — 20. Zaključno poročilo predsednika DS, str. 3. — 21. Poročilo UO, str. 8. — 22. Poročilo UO, str. 5. — 23. Poročilo UO, str. 4. — 24. Poročilo UO, str. 9. — 25. Poročilo UO, str. 12. — 26. Poročilo UO, str. 17. — Upoštevati je tudi članek — Branko Komac: Razvoj industrije za telekomunikacije, elektroniko in elektromehaniko »Iskra« Kranj, Kranjski zbornik 1975, Kranj 1975, str. 46—52.